

KAKAJAN ATAÝEW

KÖNELMEÝÄN SÖZ

KAKAJAN ATAYEW

KÖNELMEÝÄN SÖZ

Aşgabat «Magaryf» 1991

Kakajan Ataýew, **Könelmeýän söz**, Aşgabat «Magaryf» 1991.
Ylmy-populýar neşir.
Orta ýaşly mekdep okuwçylary üçin.

Adamlar asyrlar dowamynda salamlaşmak arkaly özleriniň iň
oňat arzuw-umytlaryny beýan edip gelipdirler. Olar bir-birle-
rine parahat durmuş, bagtly ýaşaýyş, berk jan saglyk isläpdirler.
Awtor salamyň taryhy, onuň döp-dessurlarynyň dürli halklarda
nähili ýerine ýetirilýändigini barada degerli deliller bilen gyzykly
gürrüň berýär.

Redaktor **R. Durdyýew**
Suratçy **M. Gylyjow**
Surat redaktory **D. Mämijikow**
Tehniki redaktor **N. Başlykova**
Korrektor **B. Gulyýewa**

Ýygnamaga berildi 10.08.1990.
Çap etmäge rugsat edildi 01.03.1991.
PDF-a geçirildi 24.09.2017.

TSSR Metbugat baradaky döwlet komitetiniň «Magaryf» neşir-
ýaty, Aşgabat, 744013, Hasanow pereulogy, 16.

TSSR Metbugat baradaky döwlet komitetiniň Krasnowodski-
däki çaphanasy, 745000, Krasnowodsk şäheri, Besşapoçnyý
köçesiniň 1-nji jaýy.

ISBN 5–675–00544–7

Mazmuny

I	Sözbaşy	1
II	Könelmeyän söz	3
III	Sözsoňy	37

SÖZBAŞY

Salam okyjy!

Eliňi ber! Görüşeli!

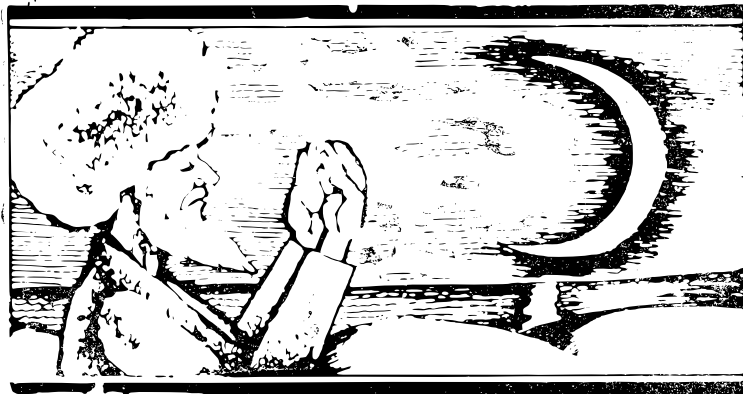
Hawa, biziň özara gatnaşyklarymyzyň ählisi salam bilen başlanýar. Adamlar her gün bir-birlerini görenlerinde, ilki salamlaşýarlar, hal-ahwal soraşýarlar. Şonda olar tüýs ýürekden çykýan arzuw-umytlaryny birek-birege parahat durmuş, bagtly ýaşayyş, berk jan saglyk isleýändiklerini beýan edýärler. Biz diňe bir öz ýakyn tanyş-bilişlerimiz, dost-ýarlarymyz, dogan-garyndaşlarymyz bilen däl, eýsem tanamaýan-bilmeýän adamlarymyz bilen-de saglyk-amanlyk soraşýarys. Salamlaşmanyň belenilen takyk wagty-sagady ýa-da belli bir görkezilen orny bolmaýar. Adamlar gije-gündiziň бүтін dowamynda öýde-de, işde-de, ýolda-da, ýygnaýyşyklarda-da, mahlasý niredе, näwagt bolsa-da, ilki duşuşanlarynda «Salam» diýen söz bilen biri-birlerine ýüzlenýärler. Ol ýüzbe-ýüz bolnan halatda-da, başga biriniň sargydy bilen-de, telefon, telegraf arkaly-da, hat üsti bilen-de berjaý edilýär.

Bu asylly dāp adamzat taryhynyň ähli döwürlerinde ýörgünli bolupdyr. Ençeme müň ýyllyklaryň dowamynda salamyň asyl mazmuny bir durkuragyny saklap gelen hem bolsa, salamlaşmakda ulanylýan sözler, berjaý edilýän kada-kanunlar, ýerine ýetirilýän hereketler üýtgäp, özgerip, täzelenip durupdyr. Muňa jemgyýetiň ösüş formasiýalary, döwriň syýasy-ykdysady gurluşy, dini, etiki kada-kanunlar, her ýurduň özüne mahsus ýaşayyş aýratynlyklary, ylmyň, medeniýetiň ösüşi we beýleki ýagdaýlar täsir edipdir. Wagtyň geçmegi bilen, salamlaşmak kem-kemden kämilleşýär, medeniýetleşýär. Gadymy döwürlerde

salam bermek, salam almak sada hem ýöntem ýerine ýetirilen bolsa, soňabaka ol belli bir derejede çylşyrymlaşýar. Ýokary gat-lak wekilleri bilen sada daýhanyň, çopan-çolugyň, uly bilen kiçiniň, aýal bilen erkegiň salamlaşyşy tapawutlanypdyr. Bu babatda her ýurduň özüne mahsus aýratynlyklarynyň bardygy-ny hem ýatdan çykarmak bolmaz. Ýewropaly bilen aziýalynyň, afrikalynyň, tropik ýurtlar bilen demirgazyk halklarynyň özara salamlaşyşlary birmeňzeş däldir. Köplenç halatlarda salamyň dini ynançlar bilen utgaşýandygyny hem aýtmak gerek. Şonuň üçin buddizme, hristiançylyga, yslam dinine uýýanlaryň salam-laşyşlarynda, hal-ahwal soraşyşlarynda tapawudyň boljakdygy şübhesizdir.

Salamyň gyzykly hem özüne çekiji taryhy bar. Ony bilmek möhüm öwredijilik hem terbiýeleýjilik ähmiýete eýedir. Bu me-sele bilen içgin gyzyklanmak ýaşlara hem ýetginjeklere has-da zerurdyr. Sebäbi salam adamkärçiligiň mukaddes kada-kanun-laryny, medeniýeti, edep-ekramy öwrenmegiň başlangyjydyr, hatda onuň açarydyr diýsek hem ýalňyşmasak gerek. Ata-baba-larymyz ýaş nesle gowy terbiýe bermegi durmuşda gaýra goýul-masyz hem derwaýys meseleleriň biri hasaplapdyr. Şonda olar hemişe «Çagam gowy, edebi ondanam gowy» diýen dana söz-lerden ugur alyp, ynsanperwerlige, raýdaşlyga, parahatçylyga uly sarpa goýupdyrlar. Ýaşlaryň şeýle ruhda terbiýelenmegi, ha-kyky watançylar bolup ýetişmegi ugrunda göreşipdirler. Salam bolsa adamkärçiligiň mizan terezisi hökmünde halka hyzmat edipdir.

KÖNELMEÝÄN SÖZ

Salam haçan we nähili döräpdir? Adamlar irki döwürlerde neneňsi salamlaşypdyrlar? Bu sowallara bir agyzdan çürt-kesik jogap bermek kyn. Her halda onuň ýüze çykyş hem ösüş taryhyny umumy häsiýetde yzarlamak mümkin.

Durmuşda ähli zat zerurlyk esasynda döreýär. Adamlar hemişe bir-birlerini tanamak, özara pikir alyşmak, düşünişmek, raýdaşlyk saklamak, baryş-geliş etmek isläpdirler. Şu maksat bilen olar ilki duşanlarynda özlerini örän hoşamaý alyp bermäge, gadyrly bolmaga, garşydaşynyň ünsüni özüne çekmek, onuň göwnüne degmezlik, onda gowy pikir galdyrmak üçin iň oňat, mylaýym sözler tapmaga, özüni medeniýetli alyp bermäge çalşypdyr. Şeýlelikde, ýüzbe-ýüz durlanda ilkinji aýdylýan sözlere aýratyn uly ähmiýet bermek, olaryň üsti bilen garşydaşyňa bada-bat umumy matlabyňy aýan etmek gerek bodupdyr. Şu pursatda salam üçin saýlanyp alynýan sözler dünýäniň ähli

halklarynda bir meňzeş bolmandyr. Ýer ýüzünde salamlaşmanyň dürli tärleri, dürli görnüşleri, dürli hili ýollary bolupdyr, onuň üçin ençeme sözler ulanylypdyr.

Merkezi Afrikada ilkidurmuş döwründe ýaşaýan iki taýpanyň adamlarynyň duşuşygyny bir awtor şeýle suratlandyrypdyr:

«Gijäniň içinde jeňňelde adam sesleri ýaňlanyp başlady:

Birinji topar. – Ýat adamlar, siz nirä barýarsyňyz?

Ikinji topar. – Siz nirä barýarsyňyz?

Birinji topar. – Bu ýurt sizi kabul etmek islemeýär.

Ikinji topar. – Kabul etmek islemeýär.

Birinji topar. – Hemmeler size garşy bolar.

Ikinji topar. – Garşy bolar.

Birinji topar. – Özüňizem gaty ýenjilersiňiz.

Ikinji topar. – Gaty ýenjilersiňiz.

Birinji topar. – Ha-ha-ha-a-a!

Ikinji topar. – Ha-ha-a!»

Bu epizoda salamlaşma diýilse, köpleriň ynanasy gelmese gerek. Göräýmäge olaryň boluşlary haýbat atmagy, birek-biregi gorkuzmagy aňladýan ýaly. Hakykatda bolsa şol taýpalaryň salamlaşyş endikleri şeýle bolupdyr.

Alymlaryň aýtmaklaryna görä, gadymy döwürlerde adamlar hereket üsti bilen salamlaşmaga kän ýykgyň edipdirler. Tokaýlarda, daglarda, gowaklarda topar-topar bolup ýaşaýan bir taýpanyň ýaşajylary beýleki taýpanyň ýaşajylaryny daşdan görenlerinde iki tarap hem ellerindäki taýakdyr naýzalaryny ýokary göterip, biri-birlerine gygyryşypdyrlar. Afrika ýurtlarynyň bir ýerinde elniň bilen döşüne kakyp, başga bir ýerinde bolsa garşydaşyňa ýuwaşja baş egip, el çarpyp salamlaşmak däbe öwürlip gidipdir. Gadymy Tibetde ýaşaýan halklarda çagalar ululary gören wagtlary kellelerini ýalaňaçlap, dillerini görkezip, hormat bilen baş egipdirler. Mongollarda salamlaşmanyň şular ýaly bir görnüşi hem bar. Ýaşy durguşan adamlar duşan wagtlarynda, olaryň biri elleriniň aýasyny ýokary edip,

tirseğinden epilen görnüşde diňe iki goşaryny göwresinden öňe uzadýar. Garşydaşy hem edil şol görnüşde onuň elleriniň üstünde ellerini goýýar.

Gadym zamanlarda dörän endikleriň birnäçesi jemgyýetiň ösüşiniň soňky etaplarynda hem dowam edipdir. Häzirki döwürde dünýäniň köp halklarynyň birnäçe sapar baş egip salamlaşýşlary, ýapon we başga-da birnäçe ýurtlaryň çagalarynyň ata-eneleriniň önünde çöke düşüp, hormat bilen tagzym edişleri muňa mysal bolup biler. Hindiler salamlaşanlarynda elleriniň aýasyny biri-birine goýup, maňlaýynyň deňine ýetirýärler. Olaryň käbir taýpalarynda salamlaşmanyň başga bir täsin görnüşi-de henize-bu güne çenli dowam edip gelipdir. Bu taýpanyň adamlary duşan wagtlary biri dodagyny hem burnuny beýlekisiniň ýaňagyna degirip, uludan dem alýar. Hindiler myhmany ysgap görmegi, onuň ysyndan dem almagy oňa uly hormat goýuldygy hasaplaýarlar. Şular ýaly hereketler düşünmeýänler üçin örän geň-taň görnүpdir. Hatda Dawid Liwingston ýaly tejribeli syýahatçy hem bir sapar öz ýoldaşlary bilen Afrika obalarynyň biriniň deňinden geçip barýarkalar, şol ýeriň ähli ýaşajýlary gykuwlaşyp deňlerinden çykanlarynda, onuň salamlaşmadygyna birbada düşünmändir.

Wagtyň geçmegi bilen, salamlaşmadaky dessurlar üýtgeýär, özgerýär. Ilkidurmuş adamlary taýakdyr naýzalaryny ýokary göterip, biri-birlerine salam beren bolsalar, soňabaka munuň üçin diňe boş elini ýokary götermek hem ýeterlik bolupdyr. Bu hereket «Ynha meniň elimde hiç zat ýok. Sen menden gorkma, saňa rahatlyk bolsun!» diýen manyny aňladypdyr. Gadymy müsürlileriň sag eliniň aýasyny açık görnüşde ýokary edip, egniniň deňine ýetirmekleri hem şol pikiriň ikinji bir özboluşly beýanydyr. Şeýle görnüşde işlenen suratdyr heykeller «Gadym dünýä taryhynyň» sahypalarynda duş gelýär. Bu şekili örän oýlanyşykly çekilen parahatçylyk simwoly hem diýip atlandyrmak mümkin. Hereket üsti bilen beýan edilen salamlaşma soňra gujaklaşma, ogşaşma çenli ösýär.

Durmuşda käbir endikler uzak saklanýar. Biziň günlerimizde hem eliňi ýokary göterip salamaşma häli-şindi duş gelyär. Bu hereketiň gelip çykyş taryhyny köpleriň bilmeýän bolmaklary hem mümkin. Birnäçe alym häzirki elleşip salamaşmany-da eliňi ýokary göterip ýa-da eliň aýasyny ýokary edip, egniň deňine ýetirmäniň dowamy hasaplaýar. Muny inkär etmek kyn. Sebäbi bu hereketiň hem esasynda elimde hiç zat ýok, ynanmasaň ynha göräý diýen many ýatyr.

Irki döwürlerde salamaşylanda ulanylan sözleriň birnäçesiniň häzir geň görülmegi-de mümkin. Sebäbi her ýurt, her halk bir ýörelgä eýerip, öz durmuşlaryna in derwaýys hem ýetmeýän zatlary arzuw edip gelipdirler. Şonda ýurt parahatçylygy, baş saglygy diýen düşüňjeler başgarak sözleriň üsti bilen, başgarak tärlär arkaly beýan edilipdir.

Hytaý imperatorlarynyň höküm süren döwründe salamaşmanyň şeýle bir görnüşi ýörgünli bolupdyr. Adamlar duşanlarynda biri beýlekisine:

– Siz iýdiňizmi? – diýip ýüzlenipdir. Ol hem şol sözleri gaýtalamak bilen jogap beripdir:

– Siz iýdiňizmi?

Gadymy parslar salamaşanlarynda:

– Şadyýan bol! – diýip ýüzlenipdirler hem-de adamyň ruhy dünýäsiniň sagdynlygy barada tagalla edipdirler.

Günorta Afrikada ýaşaýan zulu halky bolsady ekeniň bilen hiç bir zadyň öz-özünden bolubermeyändigini nazara alyp, salamaşanlarynda bir-birlerine örän ýönekeý hem mylaýym sözleri aýdypdyrlar:

– Men seni görýärin.

Garşydaşy hem şol sözler bilen oňa jogap beripdir:

– Men seni görýärin.

Arap ýarym adasynyň günortasyndaky hadramauta atly taýpanyň käbir dialektlerinde bolsa «Salawmaleýkim hem «Waleýkimessalam!» sözleriň deregine «Gülün säher» diýen sözleri ulanmak bilen çäklenilipdir.

Synpy jemgyýetiň ýüze çykmagy synpy garşylyklaryň ýigileşmegi salama-da öz täsirini ýetiripdir. Gul eýeçilik, feodalizm, kapitalizm döwrüniň hökmürowanlary adaty hal-ahwal sorasylan mahalynda hem gahar-gazapdan el çekmändirler. Şol pursatda-da olar öz güýç-kuwwatlaryny, şan-şöhratlaryny dabaralandyryp, halkyň sussuny basmak, olary gula öwürmek maksady bilen, adamlaryň kalbyndaky ähli gowy arzuw-umyt-lary, adamkärçilikli garaýyşlary basgylapdyrlar. Şalar, hanlar, soltanlar, emirler özlerini adaty adamlardan tapawutlandyrmak, özleriniň mertebelerini arşa götermek, özlerine adatdan daşary hezzet-hormat goýulmagy ugrunda göreşip gelipdirler. Ine, şonuň üçin hem başga ýurtlaryň wekillerini, köşk adamlaryny, raýatyndaky ýaşajylary kabul edenlerinde ýa-da haýsydyr bir özge ýerde duşanlarynda olar bilen görüşmäniň özlerine zerur diýip hasaplan düzgünlerini girizipdirler. Ýokary gatlak wekilleri huzuryňa gelen adamlary iki epilip, dyza çöküp, ýer öpüp, emedekläp gelip, hatda käbir halatlarda özleriniň aýagyny, elini ogşap görüşmäge mejbur edipdirler. Şeýle edilmedik halatlarynda olar gahar-gazaba münüpdirlar, köp adamlary ölüm-ýitime, agyr jezalandyrmalara sezewar edipdirler. Hatda käbir ýurtlarda häkim toparlaryň, çekip-çydardan agyr düzgünleri girizen halatlary-da, başga bir ýurda uruş ygylan eden wagtlary-da bolupdyr. Alymlar takmynan üç müň ýyl mundan öňki pahna ýazuwyny okanlarynda, onda şeýle maglumatlaryň berilýändigini anyklapdyrlar. Müsür şasy Sargon II «Assiriýanyň häkimi gymmat bahaly sowgatlar bilen huzuryňa salama gelip, meniň aýagymy ogşamady» diýip, oňa garşy uruş ygylan edipdir. Rim imperatory Diokletian hem özi bilen salamlaşanlaryň ählisini aýagyny ogşamaga mejbur edipdir. Sebäbi şol döwürde kim imperator saýlanjak bolsa, ol hökman gelip çykyşy boýunça şa neslinden ýa-da ýokary gatlak wekilinden bolmaly ekeni. Diokletian bolsa ýaşlykda Dalmasiýada goýun çopany bolan ekeni. Iň ýamany hem şol döwürde ony hemmeler bilýär ekeni. Imperatoryň şeýle geçmişi oňa hiç wagt

rahatlyk bermändir. Ol köşk adamlarynyň mekir garaýyşlaryndan «Sen çopan. Sen häkimlige, tagta çykмага mynasyp däl!» diýen manyny ogurlapdyr we bar ýerde özüniň üstünden gülünýändir öýdüpdir. Ine, şonuň üçin hem ol hemişe dymyp gezmek bilen, gahar-gazaba münüpdür hem-de salamlaşan adamlaryny aýagyna ýykylmaga, aýagyny ogşamaga mejbur edipdir.

Häkim toparlarynyň huzuryna barlanda görüşmek üçin dyza çöküp, ýer bagyrtlap, onuň aýagyny ýa-da elini ogşamak yslam dini ýüze çykandan soň, musulman ýurtlarynda hem dowam edipdir. Başda muňa otparazlar çürt-kesik garşy çykypdyrlar. Sebäbi zarostrizm dininiň taglymatyna görä, Ýer, Gün, belli-belli ýyldyzlar hudaý hasaplanyp, oňa sežde edipdirler. Haçan-da köşk emeldarlarynyň ýa-da başga ýerden gelen adamlaryň patyşanyň aýagyna ýykylyşlaryny görenlerinde, olar «Siz näme üçin onuň aýagyny ogşayarsyňyz? Ol hudaý däl ahyry!» diýipdirler. Otparazlar patyşalara «Şahy-jahan» (Dünýäniň şasy) diýilmegini-de halamandyrlar. Olar dünýäniň eýesi, ýagyny şahy-jahan diňe hudaý bolmalydyr diýen pikire uýupdyrlar.

Belli-belli halatlarda garşylyk görkezilen hem bolsa, häkim toparyň aýagyna ýykylmak Gündogar ýurtlarynda uzak wagtlap dowam edipdir.

979-njy ýylda Bagdatda Adud ad-Daula täç geýdirmek üçin geçirilen köşk ýygnanyşygy örän dabaraly bolýar. Köşkde egni-ne pygamberiň donuny geýip, eline onuň hasasyny alyp, biline gylyjyny dakynyp, önünde hem Osmanyň «Gurhanyny» goýup, Halyf gabarylyp oturýar. Töweregini bolsa köşgüň atly-abraýly, tanymal adamlary, çagyrylan myhmanlar gurşap alýarlar. Adud ad-Daula jaýa girende, Halyfa gözi düşüp, şol bada ýüzin ýykylýp, ýer ogşap başlaýar. Ol ýerinden turup, ýöräp baryşyna şol hereketlerini ýene iki sapar gaýtalaýar. Şonda Halyf öz adamlaryna «Ony bäräk alyp geliň!» diýýär. Ol gelýär. Ýöne başyny Halyfyň aýagyna goýup ýatyberýär. Halyf «Geç, otur!» diýse-de bir bada kellesini ýerden galdyrmaýar. Ahyry «Haýyş edýärin,

ýeriňe geç! Häzir saňa patyşalyk täjini geýdirýäris!» diýende, onuň sag tarapynda özi üçin taýynlanan kürsüni ogşap, onuň üstüne çykýar.

Arap halyfatynyň bu däp-dessury fatimidler döwründe has-da ýörgünli bolupdyr. Ol musulman ýurtlarynyň ählisine, şol sanda Orta Aziýada giňden ýaýrapdyr, hatda Ýewropa ýurtlaryna-da aralaşypdyr.

Gadymy grek ýazyjysy Plutarhyň berýän maglumatlaryna gerä, Aleksandr Makedonskiý Eýrana ýöriş eden mahalynda, basyp alan ýerlerinde şa köşgünde bolup geçýän dabaralary, jemagatyň, köşk adamlarynyň şa bilen salamlaşýşlaryny ýakyndan synlaýar hem-de ony halaýar. Ylaýta-da patyşanyň aýagynyň ogşalmagy oňa ýaraýar. Şonuň üçin ol bu däbi öz ýurdunda hem ýöretmek barada höküm çykarýar. Şondan soň iň oňat, gymmatbaha lybaslaryny geýip hem-de şalyk bezegleridir nyşanlaryny dakynyp, ýygnanan jemagatyň önüne çykanda, hemmeler dyza çöküp, maňlaýlaryny ýere goýup, oňa baş egýärler. Ýöne şonda ýeke-täk Kallisfon hökümi ýerine ýetirmeýär. Ol patyşanyň önünde baş egmeg-ä beýle-de dursun, gaýta adamlary aýagyna ýykylmaga mejbur edip, özüniň mertebesini hudaýyň deňine ýetirenligi üçin halkyň önünde Aleksandr Makedonskini utandyrýar. Onuň hiç zatdan heder etmän, örän uly batyrgaýlyk bilen şeýle uly serkerdäniň garşysyna çykmagy, onuň ýüzüne durmagy, bu eden işi üçin ony ýazgarmagy bir bada köpleri howatyrlandyrýar. Ýöne Aleksandr Makedonskiniň onuň aýdanlaryna gulak asmagy, onuň bilen ylalaşyp, şol çykaran höküminden el çekýändigini yglan etmegi bütin märekäni geň galdyrýar. Şeýlelikde, Aristoteliň garyndaşy Kallisfon grek halkyny uly kemsitmeden, Aleksandr Makedonskini bolsa örän şowsuz synanyşykdan halas edipdir.

Ýöne ýokary gatlak wekilleri bilen edilýän gatnaşyklarda ýüze çykan dartgynly ýagdaýlaryň ählisiniň ahyry şular ýaly gülala-güllük bilen gutaraýmandyr. Beýik knýaz Mihail Çernigowskiý bilen boýar Fýodor Altyn Orda hanlygyna baranlaryn-

da, olardan Çingiz hanyň şekiline çokunmagy talap edýärler. Şonda olar bu talabyň öz öňlerinde goýulmagyny masgaraçylyk hasaplaýandyklaryny, ony ýerine ýetirmek islemeýändiglerini duýdurýarlar hem-de şeýle işi edenlerinden özleriniň ölenlerini gowy görýändiglerini aýdýarlar.

Şonda olary öldürmek üçin çadyrdan çykaryp alyp gidýärler. Çingiz hanyň jellatlary gymmat baha halylara, derilere we beýleki zatlara gan ýokmasyn diýip, çadyrda adam öldürmeýän ekenler. Şular ýaly batyrgaý, aýgtyly hereketleri bilen olar ynsan mertebesi ugrundaky göreşiň pidasy bolýarlar.

Salamlaşylan mahalynda berjaý edilmeli ogşaşma düzgüni-de köp halatlarda jedel hem nägilelik döredipdir. Sebäbi ilkinji duşuşykda salamlaşylan mahalynda, kim kimiň aýagy, elini, egnini, ýaňagyny ýa-da dodagyny ogşamaly diýen soraga bada-bat jogap tapmak kyn bolupdyr. Ol köp halklaryň öňden dowam edip gelýän ýörelgelerine, edim-gylymlaryna ters gelipdir. Bir halk ony halasa, beýleki bir halk artykmaç ýa-da suwjuklyk hasaplapdyr. Ýaranjaňlar, şöhrat-parazlar, ýokary emele ymtylýanlar üçin ol elýetmez zat bolup durýan wagtlarynda, başga bir halkyň wekili üçin ol kemsidilme hökmünde kabul edilipdir. Ine, şonuň üçin Awstriýanyň ilçisi Ýekaterina II-niň huzuryna salama baranda, imperatoryň özüne uzadan elini ogşamandyr. Rus patyşasynyň bolsa muňa öler ýaly gahary gelipdir hem-de şol duran ýerinde ilçiniň günäsini ýuwmak üçin, onuň öz eline suw akytmagyny talap edipdir.

Bir halkyň wekiliniň beýleki bir halkyň wekili bilen salamlaşanda, olaryň biri-birine düşünişmeýän, oňaýsyz ýagdaýlary başdan geçirýän pursatlary başga-da az bolmandyr. Ylaýta-da salam berlen hem salam alnan wagtynda üst-başyňdaky egin-eşikleriň haýsydyr birini çykarmagy bir halk oňlasa, beýleki bir halk geň görüpdür hem ýerliksiz hasaplapdyr.

Taryhy maglumatlardan belli bolşuna görä, gadymy ýehudylarda salamlaşmak üçin aýagyňy ýalaňaçlamaly, ýagny köwüşüni çykarmaly ekeni. Ýaponlar bolsa elleşip görüşmeden sak-

lanmak maksady bilen, ellerini ýalaňaçlapdyrlar, has takygy elindäki elliklerini çykarypdyrlar. Salamlaşylanda kelläni ýalaňaçlamak bolsa dünýäniň birtopar halklarynyň durmuşyna ymykly ornaşyp gidipdir. Dogry, başaýyk gezmegi, onda-da salamlaşylanda, şeýle hem toýa, ýasa barlanda kelleýalaňaç bolmagy halamaýan halklar hem bar. Hakykatda bolsa bularyň hemmesi-de bir zady — birek-birege ynanyşmagy, sarpa goýmagy, birek-biregi hormatlamagy, sylamagy aňladypdyr. Ýöne şol ynanyşma, hormatlama, sylaşma her döwürde üýt-gäp, özgerip durupdyr. Oňa her ýurt, her halk, her jemgyýet, her synpyň wekili özüçe ähmiýet beripdir hem-de ony özüçe berjaý edipdir.

Lýudowik XIV öz zamanynda iň edep-ekramly adam saýlypdyr. Salamlaşma, edep-ekram babatda hemmeler ondan görelde alar ekeni. Ýöne döwürdeşleriniň biriniň belläp geçmegine görä, ol hem hemmeler bilen bir meňzeş salamlaşmandyr. Atly-abraýly adamlara duşanda, şlýapasyny kellesinden бүтінleý diýen ýaly çykarypdyr. Ondan pesräkleri görende, ony biraz galdyryp, gulaklarynyň deňinden çala geçiripdir. Adaty adamlara gabat gelende bolsa, diňe şlýapasyna elini ýetirmek bilen oňatypdyr.

1614-nji ýylda German imperatory öz tagtynda rus patyşasynyň ilçisini kabul edýär. Olar resmi kada-kanunlar boýunça salamlaşýarlar. Diplomatiýanyň düzgünlerine laýyklykda oňlenji çykan mahabatly jümleler ýene öwrän-öwrän gaýtalanyp başlaýar. Kabul edişlige ýygananlar ilçiniň her bir hereketini içgin synlap, her sözünü ünsli diňleýärler. Rus ilçisi öz patyşasynyň adyny tutanda, imperator kellesini ýalaňaçlamadan, oňa derek şlýapasyna çala elini ýetirmek bilen çäklenýär. İlçi sözüni kesýär. Imperator hem dymýar. Zala aýylganç ümsümlik aralaşýar. Hemmeler doňup galýar.

Ahyry ilçä ümsümligi bozýar. Ol niýetine düwen dessurny imperatoryň berjaý etmäge, ýagny rus patyşasynyň ady tutulanda, onuň kellesini ýalaňaçlamaga garşydygyny aňýar

hem-de şol duran ýerinden çykyp gaýdýar. Gepleşik kesilýär.

1687-nji ýylda bu iki döwletiň arasynda resmi gepleşikler geçirilen mahalynda, kelle ýalaňaçlanylmasa-da bolýar diýip şertnama baglaşylýar.

Petr I köp babatlarda oýlanyşykly hereket edipdir. Ol daşary ýurt ilçileriniň hem myhmanlaryny kabul edende, duşuşyklar geçýän mahaly hemişe kellesine hiç zat geýmez ekeni. Şonuň üçin hem ol her geleniň önünde kelle ýalaňaçlap durmaly bolmandyr.

Rus patyşalary, knýazlary, boýarlary köşk ýygnanyşyklaryna baranlarynda, il arasyna çykanlarynda, özleriniň uly dabara, uly şowhun bilen garşylanmagyny, jemagatyň öz önlerinde dyza çököp, baş egip salam bermegini talap edipdirler. Şonda olaryň gelyänini görmän ýa-da başga bir säwlik bilen salam bermegi unudan, oňa ýetişmedik adamlaryn dürli jezalar bilen jezalandyrylan halatlary az bolmandyr.

Bir sapar rus ofiserleriniň biri bir ýaş zenan bilen özara gürrüňe gyzyp, imperator Paweliň gelyänini duýman galypdyr hem-de oňa salam bermäge ýetişmändir. Şonuň üçin ol Sibire sürgün edilipdir. Şol ofiseriň komandiri bir aý tussaglykda saklanyp onuň gürründeş bolan aýalynyň äri, belli çinownik hem kötek iýýär. Başga bir söwdagäriň ogly bolsa haýal-ýagallyga salyp, gijä galyp salam berenligi üçin elli sapar gamçy bilen urmaly diýen höküme duçar bolupdyr.

1800-nji ýylyň ýaz aýynyň çytawunly günleriniň birinde Moskwada Ýusupowlaryň bagyna adamlar gezelenje çykýarlar. Bezemen geýnen harby eşikli adamyň ol ýerde peýda bolmagy hemmeleri uly gozgalaň salýar. Märeke iki tarapa sowlup, şlýapalaryny çykaryp, hormat bilen oňa salam berýärler hem-de tä deňlerinden geçip gidýänçä iki epilip, doňup galýarlar. Ol bolsa käte bir ädip, äwmezlik bilen ýöräp barşyna olaryň bolup duruşlaryna kân bir ähmiýet hem bermeýär. Ine, birdenem eli çagaly enekä gözi düşende, ol gaharlanýar-da şol tarapa gaty-gaty ýöräp ugraýar. Barşyna-da çagajyň başyndaky pa-

pajygyny çykaryp, enekä erbet käýinýär. Bir ýaşlyja oglanjyk bolsa nämäniň näme bolanyňa düşünmän, gaharjaň adamyň yzyndan mölerlip garap galýar. Bu wakanyň döremegine sebäpkär bolan çaga Puşkin eken. Beýik şahyryň patyşa bilen ilkinji duşuşygy hem-de onuň bilen ilkinji salamlaşyşy şeýle bolupdyr.

Haýsydyr bir hormatlanýan adamyň ýa-da myhmanyň gel-ýäni bilinse, onuň öňünden çykmak, ugradylanda bolsa ep-esli ýere ýany bilen gitmek irki döwürlerden bäri dowam edip gel-ýän gowy däp-dessurlaryň biridir. Salamlaşylan we hoşlaşylan wagtynda şeýle uly tagallanyň edilmegi, oňa aýratyn üns berilmegi ýöne ýere däl. Ol jemgyýetde tertip-düzgüni berkitmek, nesil terbiýelemek, adamlaryň özara gatnaşyklaryny kadalaşdyrmak üçin gerek bolupdyr.

Käte dünýäde täsin wakalar ýüze çykýar, geň-enaýy zatlar bolup geçýär. Adatça adamlar salamlaşanlaryndan soň, gysga hem uzak söhbete başlaýarlar, uly hem kiçi işleri ýerine ýetirýärler. Ýöne Gündogaryň beýik söz ussady Alyşir Nowaýynyň durmuşynda başgaçarak bir ýagdaý ýüze çykýar.

1500-nji ýylyň 28-nji dekabrynda Soltansöýün ýörişden gaýdyp gelýär diýen habar gelýär. Ol başga bir ýere gidende Hyrat şäherini edara etmegi Nowaýa ynanar ekeni. Adatça şahyr soltany bir ýerden gaýdyp gelende, paýtagtdan ep-esli uzaklykda garşy alar ekeni.

1500-nji ýylyň iň soňky güni – 31-nji dekabrdan Nowaýy Emirşa-mälik diýen ýerde Soltansöýüniň öňünden çykýar. Şol wagtlar hökümdaryň saglygy ýaramazlaşyp, at üstünde oturyp bilmeýär ekeni. Ol bir ýerden başga ýere gidende, onuň üçin ýörite kejebe gurapdyrlar. Nowaýynyň hem saglyk ýagdaýy öwerlik bolmasa-da, at üstünde oturyp bilipdir. Duşuşyk pursatynyň öň ýanynda şahyryň başy aýlanyp başlaýar. Ol ýanyndakylara ýagdaýynyň gowy dældigini duýdurýar.

Nowaýy soltan bilen görüşmek üçin atdan düşende, nägehan bir bela-beter onuň başyndan inýär, ysgynyny alýar. Ýa-

nyndakylaryň goltugyna girip, hemaýat bermegi bilen ol Soltansöýüniň ýanyna barýar. Şonda ol zordan gujaklaşyp görüşmäge we salam bermäge ýetişýär. Şol ýerde-de şahyr özünden gidýär. Ony Hyrada getirýärler. 1501-nji ýylyň 3-nji ýanwarynda bolsa şahyr aradan çykýar. Görşümüz ýaly, Nowaýynyň iň soňky aýdan sözi «salam» diýen söz bolupdyr. Şol söz bilen hem ol dünýä bilen hoşlaşýar.

Gündogaryň beýik söz ussady Alyşir Nowaýy бүтін өмүр боýы edep-ekrama, adamkärçilige, pähim-paýhasa uly sarpa goýýar. Ol ýurduň parahat ýaşamagy ugrunda tagalla baryny edýär. Şahyr ýurdy dolandyrmakda Soltansöýüniň ýakyn kömekçisi hökmünde ony goldap, ençeme dildüwşikleri paş edýär, ganly çaknyşyklaryň, uruşlaryň önüni alýar, ilin-günüň bähbidi üçin birtopar mekdep-medreseleri, kitaphanalary, kerwensaraýlary we beýleki desgalary gurdurýar. Ýöne Nowaýy aradan çykandan soň, Soltansöýüniň döwleti dargap başlaýar, feodal despotlaryň özara göreşleri güýçlenýär.

Feodalizm zamanynda häkim toparlar öz güýçlerine baýrynyp, adaty salamlaşan mahallary hem halkyň aňynda uly wehim, güýçli gorky döredip gelipdirler. Buhara emirleri, Hywa hanlary, Eýran şalary bir ýere sapara ugranlarynda, olaryň önlerinden ýörite atlylar gider ekenler. Olar geçiljek ýoluň ugrundaky ýaşajylara häkimiň gelyänini habar beripdirler. Hökmürowanlara gözi kaklyşdygy ýolagçy ýoldan çykyp, gapdalda işläp ýören adamlar bolsa duran yerinde dyza çöküp, maňlaýlaryny ýere goýup, salam beripdirler. Ýöne şonda ýurduň häkimi tä deňinden geçip gidýänçä olar başlaryny ýokary galdyrmaly ýa-da yerinden turmaly däl ekeni. Kimde-kim şeýle etmese, ol kyrk gamçy urmak bilen jezalandyrylypdyr.

Sosial deňsizligiň dowam eden döwründe diňe bir patyşalar, hanlar, soltanlar däl, eýsem ýokary gatlak wekilleriniň ählisi-de jemgyýetdäki adaty ýaşajylardan tapawutlanmak, at-abraýlaryny ýokary götermek, köpçüligiň howuny basmak, ähli kişini özlerine bakna etmek ugrunda göreşip gelipdirler.

Olar il arasyna çykanlarynda, hemmeleriň baş egip, ýaýaplap durmaklaryny isläpdirler. «Agzy gyşygam bolsa, baý ogly gürlesin» diýen pikire eýeripdirler hem-de mynasypmy ýa-da dälmi, oňa garamazdan, atlarynyň öňünden mahabatlandyryjy titullary ulanypdyrlar. Olar salamlaşanlarynda-da şoňa ýykgyň edip, özlerinden pes hasaplan adamlaryny äsgermän, ökdäni görenlerinde-de üzeňňisinden üç geçip, ýaranjaňlyk edipdirler. Bir ýere ugranlarynda, olaryň adatdan daşary güýç ulanan wagtlary hem bolupdyr. Geçen asyrdaky haýsydyr bir atly-abraýly hasaplanýan adam Tähranyň köçelerine çykanda, onuň öňünden elleri uzyn taýakly hyzmatkärler ýörär ekeni. Olar gidip barýan ugurlarynda gabat gelen pyýadalary taýaklapdyrlar. Şol hyzmatkärler hatda daşdan gelýänlerini görüp, ýol bermek üçin sowulyp gaçanlaryň hem yzyndan kowalap ýetmäge jan eder ekenler. Hawa, şol döwürde hojaýynlaryň at-abraýyny, mertebesini gorap saklamagyň şular ýaly gödek hem gözçykgyňç ýörelgesi dowam edipdir. Iň ýamany hem ol köpçülik tarapyndan ykrar edilip, adaty döp-dessura öwürülip gidipdir. Şonda urlup-enjilenligi üçin hiç ýerde hiç kimiň arz-şikaýaty hem diňlenmändir.

Her bir häkim tagta çykanda onuň huzuryna öz raýatlygyndan hem-de başga ýurtlardan köp adamlar görme-görşe — salama gelipdirler. Jemagat ony gutlap, işinde rowaçlyk gazanmagyny, il-ýurduň parahat, abadan bolmagyny, halkyň bol-elinlikde, bagtly durmuşda ýaşamagyny arzuw edip, gowudan-gowy sözler aýdypdyrlar. Häkimem, köşk adamlary hem salam diýen sözleri agyzlaryndan düşürmändirler. Iş ýüzünde bolsa başgaçarak hereket edipdirler. Olar ýeke günem parahat oturmandyrlar.

Çingiz handyr Teýmirleň hem bu sözden düýpgöter ýüz öwürmändirler. Olar hem gündelik duşuşyklarynda il ýüzüne salam diýen sözi ulanypdyrlar. Ýöne olar parahatlyk, saglyk bolsun, uzak ýaşa diýen sözleri aýtmak bilen, şol bir wagtyň özünde dünýäni gana çäýkapdyrlar, münlerçe adamlaryň ömür

tanapyny gyrkypdyrlar.

Umumy kabul edilen ýörelgä görä, elleşip salamlaşmak birek-birege has oňat ysnyşmagy aňladypdyr. Dogrudan hem ele-berlen mahalynda hiç hili gaçgalak, birek-biregi äsgermezçilik etmek, birek-biregiň göwnüni ýykmaq, ulumsylyk etmek diýen zatlar bolmasa gowy. Ýöne adamlaryň hemmesi şeýle etmändirler. Ylaýta-da barlylar, emeldarlar elleşýänine göwni ýetmese, syny oturmasa, has dogrusy, öz deňi diýip saýmasa, elini göwünli-göwünsiz uzadypdyr. Iniş-çykyşy bilmeýänler, ýeňlesler bir ýa-da iki barmagy bilen salamlaşypdyr, käbirleri bolsa garşydaşynyň elini gödeksi gysypdyr. Şeýle meýiller biziň günlerimizde-de duş gelýär.

Durmuşyň ajsyna-süýjüsine doly düşünýän, adamkärçilige uly sarpa goýýan, zähmet bilen bagry badaşan päk göwünli halk salamy parahatçylygyň, ynsanperwerligiň baýdagy görnüşinde asyrdan-asyra, nesilden-nesile alyp gelipdir. Ony ähli zatdan eziz görüp gorapdyr. Taryhda uly-uly uruşlar, uzak açlyklardyr gyrgynçylyklar, tebigy betbagtçylyklar bolup geçipdir. Şonda-da adamlaryň arasynda salam dowam edipdir. Bu jadyly sözün gudraty örän uly bolupdyr. Ol hiç könelmändir. Wagt geçdigiçe kämilleşipdir, baýlaşypdyr. Adamlaryň kalbyny umyt şöhesi bilen hemişe ýagtyldyp durupdyr.

Gülerýüzlülük, alçaklyk bilen gadyrly görüşmek, özüňe hem özgelere ak ýürekden hormat goýmak, gör, nähili oňat! Bu «Siz maňa ýaradyňyz, men sizi hormatlaýaryn. Şonuň üçinem Sizi görenime örän şat!» diýen manyny aňladýar.

W. I. Lenin adamlar bilen mydama şular ýaly salamlaşar ekeni. Bu barada onuň egindeşleriniň biri şeýle ýazýar: «Çalarak öňe egilip, tirseginden epilen elini uzadar, güler ýüz bilen ýylgyryp, siziň göni gözünüze eseder – şonda siziň özüňiz hem şadyýan ýylgyrarsyňyz, onuň ýakyn ýoldaşlygyny, dostlugyny duýarsyňyz».

Türkmen halky irki döwürlerden bäri salama uly ähmiýet berip gelipdir. Geçmişde adamlar saglyk-amanlyk, hal-ahwal soraşman aňsat-aňsat bir-birleriniň deňinden geçmändirler. Ylaýta-da ata-eneler, ýaşulylar çagalaryň özünden ululara, deň-duşlaryna, umuman, hemmelere salam bermelidiklerini ýaşlykdan gulaklaryna guýupdyrlar. Ony unutmazlygu edepli-ekramly bolmagyň esasy şertleriniň biri hasaplapdyrlar. Şonuň üçin hem ýaş ösdürimlere aýak bitip, dil çykan badyna salam bermegiň tertip-düzgünlerini öwredip başlapdyrlar. Köpçülige baranda, ýekelikde duşanda, salam bermegi ýadyndan çykaran ýaş ýeleňleri «Salamyňy iýdiňmi?» ýa-da: «Salamyňy ýuwutdyňmy?» diýip utandyrpdyrlar. Ulurak adamlar salamlaşmagy unudan mahaly «Edil bile ýatyp turan ýaly, salamy dagy hem ýatdan çykarayýarsyň!» diýip duýduryş beripdirler. Il arasynda salam bermeýän, salam almaýan adamlar halanmandyr. Köpi gören pähim-paýhasly gojalar taňry salamyny ýatdan çykarmaly dældigini, birek-biregiň arasyndaky salamyň kesilmeli dældigini häli-şindi ýatladyp durupdyrlar.

Ata-babalarymyz «Bir gören tanyş, iki gören garyndaş» diýen dana sözlerden ugur alyp, salam arkaly tanyşlyk açypdyrlar, baryş-geliş edipdirler. «Bir gün duza – müň gün salam» diýip bolsa şol gatnaşyklary berkidipdirler. Olar salamlaşma jadyly, keramatly hem mukaddes zat hökmünde garapdyrlar. Ine, şonuň üçin hem bu söz aýdylanda, onuň gudratynyň önünde hemme zat ejiz gelýär. Munuň şeýledigini türkmen ertekilerinde, epos-dessanlarynda hem görmek bolýar. Ertekileriň gahrymanlary aýylganç döwlere, aždarhalara we beýleki jadylara duşanlarynda, olara salam berýärler. Şonda olar «Munça salam bermedik bolsaň, iki üzüp, bir ýalmardym» diýip, adamyň önünde dyza çökýärler.

Gadym wagtda adamlar Aýa, Güne, Ýere, Suwa hem salam berer ekenler. Aý, Gün doganda, Aý bilen Gün görüşende, olar

begenişipdirler. Aý, Gün ýaşanda bolsa gam-gussa batypdyrlar. Hatda şonda adamlaryň aglaşan wagtlary hem bolupdyr diýip aýdýrlar. Täze dogan Aýy ilki gören adam bagtly bolýarmyş diýip yrym edipdirler. Şonuň üçin hemmeler täze dogan Aýy ilkinji bolup görmäge jan edipdirler.

Adamlar topar-topar bolşup, täze dogan Aýa uly şatlyk, udy şagalaň bilen tomaşa edipdirler. Oňa salam beripdirler hem-de «Hakgaý-hakgaý, tilim Aý! Ýeneki aýlara, ýeneki günlere özüň ýetir!» diýip, ýüzlerine sylypdyrlar. Aýyň dik dogmagyny gowulyga, ýatyk dogmagyny erbetlige ýorupdyrlar. Adamlar: «Aýym dik – bendäm dik, Aýym ýatyk – bendäm ýatyk» diýip yrym edipdirler.

Garrylar hemişe Gün dogmazyndan öň turmagy, üstüňe Gün dogurmazlygy ýaşlaryň gulagyna guýupdyrlar. Gün dogandan soň tursaň, üstüňe şeytan münýärmiş. Soň ol uzyn günläp üstünden düşmän, seni öz erkiňe goýmaýarmyş diýip ynandyrypdyrlar. Munuň şeýle bolmazlygy üçin ir turmagy, ýaňy dogup gelýän Güni synlamagy, oňa salam bermegi maslahat beripdirler.

Umuman, gadym wagtda biziň ata-babalarymyz Aýy, Güni keramatlaşdyrypdyrlar, olary hudaý hasaplapdyrlar. «Aý içiniň arslany, Gün içiniň göwheri» diýip, Aýy, Güni taryplapdyrlar.

Adamlara şolaryň atlary köpçülikleýin dakylp, adamyň görk-görmegi, pähim-paýhasy, belent mertebesi Aýa, Güne deňelipdir. Şeýle garaýyşlar bilen bagly ýöredilen pikirler hatda çaga sanawaçlarynda-da duş gelýär:

Aý terek,
Gün terek,
Bizden size
Kim gerek?

«Aýterek» oýnalanda sanalýan bu goşgy bendi şu durkuna hiç hili many aňlatmaýar. Onda näme diýiljek bolýany düşnük-

siz. Edil gadymy arhitektura ýadygärlikleriniň ýykylyp-ýumrulyp gidişi ýaly, bu şygry setirleri hem özüniň asyl durkuny ýitiripdir. Kän üns berilmänligi üçin sözler ýoýulypdyr. Belki muňa araplaryň gelip, Orta Aziýada yslam dininiň girizilmegi sebäp bolandyr. Sebäbi yslam dini kabul edilenden soň, öňki medeni ýadygärlikleriň köpüsi ýok edilipdir. Dini ynançlaryň bolsa ählisi ýatyrylypdyr, olara garşy hemişe göreş alnyp barylýpdyr. Şonuň üçin olaryň belli-bellileri bize ýoýulan görnüşde gelip ýetipdir.

«Aýterek» oýnalanda sanalýan goşgy setirlerini restawrasiýa etmek mümkin. Eger-de ol:

Aýa derek,
Güne derek,
Bizden size
Kim gerek?!

diýen görnüşde okalsa, ähli zat ýerbe-ýer bolup duruberýär. Şeýlelikde, soraga görä-dä jogap berlip, adam mertebesi arşa göterilýär. Ol Aýa, Güne deňelýär, keramatlaşdyrylýar:

Aýa derek,
Güne derek.
Sizden bize
Aman diýen
Oglan gerek.

Belki halk arasynda häli-şindi ulanylyp ýören «Başym göge ýetdi», «Başym gök diredi» diýen jümleler hem şol esasy dörändir?!

Maşgalada çağa dünýä inende, kimdir biri uzak wagtlyk daş ýere gidip, gaýdyp gelende, ýitig tapylanda, toý tutulanda, mahlasy her bir şowuna düşen işi eşidenlerinde, adamlar şol

öýe baryp, «Gözüň aýdyň!» diýipdirler. Her kim uzak ýola ug-randa, täze bir möhüm işiň başyny tutanda, oňa «Ýoluň ak bol-sun!» diýipdirler. Bularyň ikisinde-de ýöredilýän pikir Aý, Gün bilen bagly bolup, yslamdan öňki döwürde ata-babalarymyz tarapyndan olaryň salama derek ulanylan bolmagy mümkin. Takyk ýazuw ýadygärlikleri saklanyp galmadyk hem bolsa, bu çaklamany orta atmaga doly esas bar. Häzirki döwürde hem Türkiýede şäherliler irden ýa-da günortan salamlaşanlarynda bir-birlerine «Gün aýdyň!» diýip ýüzlenýärler. Munuň «Gün-Gün!» diýen görnüşde aýdylyşy hem bar. Ol «Ertiriňiz haýyrlý bolsun!», «Günortanyňyz haýyrlý bolsun!» diýen manylary aň-ladýar. Gijelerine salamlaşanlarynda «Tun aýdyň!» («Gijäňiz aýdyň!») diýýärler. Şeýle görnüşde salamlaşmak türki halklaryň beýlekilerinde hem duş gelýär. Galyberse, «Taňry ýalkasyn!» diýmek hem şol manyny aňladýar. Türkmenler uzak asyrla-ryň dowamynda Güne hudaý hökmünde sežde edip gelipdirler. Onuň altyn şöhlelerini, keramatly zat hasaplapdyrlar. Taňry – Gün hudaýy diýmek. Ol Taň, ýagňy Daň diýen sözden alnandyr. Daňdan diýen sözümiz bolsa onuň iki sapa gaýtalanmasydyr.

Adamlara yşyk, ýagtylyk, Gün nury ýaly päklik, baýlyk, bol-çulyk arzuw etmek, gör, nähili oňat zat.

Türkmenlerde salamlaşmanyň ýene bir gadymy görnüş-i bolupdyr diýip çak etmek mümkin. Halk döredijiligimiziň ýa-ramezan žanryna yslam tarapyndan dini ýokundy berlen hem bolsa, ol aslynda çarwalaryň ýazlaga çykanda geçirýän bahar baýramy, çomrularyň ýere tohum taşlанда tutýan hasyl toýla-ry bolmaly. Ýamezan gezilende aýdylýan goşgy bentlerinde dini öwüt-ündewler däl-de maldarçylyk, ekerançylyk barada pikir ýöredilýär. Ýamezançylar her öýe baranlarynda «Baý öýüne bereket!» diýýärler. Öýdäkiler hem «Ömrüňe bereket!» diýip, olaryň salamyny alýarlar Gönüden-göni salamlaşma ha-saplanmasa-da, onuň «Öýüňe bereket!», «Öýüň abadan!» ýaly görnüşleri halkyň durmuşynda henize bu güne çenli ulanylyp gelýär. Hasyl ýygналанда «Harmanyňa bereket!» diýen jümlä-

niň manysy hem şolar bilen ugurdaş.

Ir zamanlarda Ýere, suwa-da salam beripdirler. Halk arasynda gije suwa barmaly däl diýen düşünje galypdyr. Eger zerurlyk çykyp, suw almaga barmaly bolanda, ilki suwa salam bermeli. Ondan soň suw almaly. Salam bermän, suw alybermek halanmandyr. Şonda şeýle goşgy setirleri aýdylypdyr:

Eý, suw aga, suw aga!
Elim-ýüzüm ýuw, aga!
Öýmüze myhman geldi,
Bir owurt suw beraga!

Halk döredijiligi eserlerinde, klassyklarymyzyň döredijiliginde gahrymanlar ýele, durnalara, kepderilere ýüzlenip, olardan öz dogduk mekanlaryna, dogan-garyndaşlaryna, söýgüli ýarlaryna salam iberýärler. Şeýdaýynyň «Gül-Senuber» dessanynda Senuber «Eý, bady-saba, ýetir ol ýara salamymny» diýip, säher şemalyndan, «Saýatly-Hemra» dessanynda bolsa Aşyk Ahmet «Durnam, gitseň Häzirbejan iline, Barsaň, nüzli ýara salam diýgeý sen» diýip durnalardan öz ýurduna salam ýollaýar. Oguzlaryň gadymy ýazuw ýadygärligi bolan «Gorkut atada», «Görogly» eposynda hem ýele, suwa, dürli haýwanlara, agaçlara, daglara we beýleki zatlara ýüzlenme ýygy-ýygydan duş gelýär.

Salam berlende käbir könedan saklanyp galan yrymlaryň, däpleriň hem birnäçesi berjaý edilýär. Täze alnan gelin, täze dunýa inen çagany görmäge baranlarynda, salamlaşanlaryndan soň olary ýüze sylýarlar. Elbetde olar bilen salamlaşmak beýleki adamlar bilen salamlaşmaktan tapawutly. Ýaş gelne «Saglykmy-gurgunlykmy!» diýip oturman, «Tüweleme, aý ýaly gelin ekeni. Hemmä-de nesip etsin!», ýaş çaga bolsa «Berekella, goç ogul, iner ogul ekeni. Adynyň eýesi bolsun!» diýlip oňulaýýar. Täze gelen gelni, ýaňy bolan çagany we beýleki täze

alnan zatlary ýüze sylmak gadymy adamlaryň Aýy, Güni ýüze sylmalarynyň dowamy bolsa gerek.

Ýaşulular hem görüşenlerinden soň, ellerini biygtyýar sakgallaryna ýetirýärler. Käbirleri bolsa ellerini ýüzlerine sylýarlar. Salamdan soňky bu hereketleriň hem gadymdan gelýändigini, gözbaşyny bolsa ata-babalarymyzyň Aýa, Güne sežde eden döwürlerinden alyp gaýdýandygy, şeýlelikde, adamyň öň keramatly hasaplanan zatlara, has takygy hudaýa deňelendigi belli zat. Üns berilmedik, bilinmedik wagtynda weli onuň düýp mazmuny belli bolman galýar. Hatda salamlaşylanda bu hereketleri ýerine ýetirýän adamlaryň özlери-de onuň şolar ýaly many aňladýandygyny bilýändir diýip aýdyp bolmaz.

Salamlaşylan mahalynda başga bir yrym hem edilýär. Ýaşulular elleşip görüşenlerinde görüşýän adamynyň başam barmagyny gysyp görýärler. Bu sen Hydyr bolaýma diýen manyny aňladýar.

Rowaýatlarda aýdylyşyna görä, Hydyr «zulmata» gidip, dirilik suwundan içip, hemişe ýaşap ýören pygamber. Ol mydama çölde suwsuz galanlara, azaşanlara ýa-da başga bir heläkçilige duçar bolanlara kömege ýetişýärmiş. Ol ýaşaýşyň, diriligiň hem-de halasgäriň simwoly hasaplanýar. Hydyr hemişe ýaşyl geýinýärmiş. Şonuň üçin al-ýaşyl öwüsýän zatlaryň hemmesiniň hem şol bolaýmagy mümkin diýýärler. Şol bir wagtyň özünde ol adam şekilinde hem gezyärmiş. Ýöne onuň haçan we nirede duşjagyny bilip bolmaýarmyş. Sebäbi, birinjiden, ol hiç wagt göze görünup gelmeýärmiş. Ikinjiden, ol geläýende-de ony adaty adamlardan tapawutlandyrmak kynmyş. Hatda ol seniň tanap-bilip ýören adamlaryň sypatyna girip hem gelip bilýärmiş. Hydyry tanamagyň ýeke-täk ýoly onuň eliniň başam barmagyny barlap görmekmiş. Eger ol Hydyr boljak bolsa, onda onuň eliniň başam barmagy süňksiz bolmalymyş diýýärler.

Ýaşulular görüşýän adamynyň başam barmagyny gysyp görüp, ony Hydgra deňemek bilen, adam mertebesini belende

göteripdirler. Oda uly gadyr-gymmat goýupdyrlar. Şol esasynda örän özboluşly, özüne çekiji bu obrazynyň üsti bilen birek-birege raýdaşlyk, duýgudaşlyk ündelýär. Belki, «Süňksüz gowy adam ekeni» diýen deňeşdirme hem Hydyr hakyndaky rowaýat esasynda dörändir. Eger şol rowaýata esaslanmasa, onda gündelik durmuşda, adamlaryň gepleşiklerinde häli-şindi beýle ýörgünli ulanylmazdy.

Salam bermek, salam almak adamsöýüşiň adaty hem ýönekeý borçlarynyň biri bolup, ol örän özüne çekiji. Bu kanuna hemmeler boýun egýärler. Şony ýerine ýetirmänligi üçin hiç kim urlup-sögülenok ýa-da başga bir jeza alanok. Tertip gorajy edaralar hem oňa gözegçilik edip ýörenok. Onuň berjaý edilişini assyrynlyk bilen adamlaryň özlari hasaba alýarlar. Bu gündelik ýaşayyş üçin möhüm hem örän derwaýys işiň nähili berjaý edilýändigini barada adamlar adamlara hasabat berýärler. Her kimiň özi özüne hasabat berýär.

Salam bermek birinden gorkmagy ýa-da çekinmegi aňlatmaýar. Salam bermek bilen, adam özüniň özgelerine hormat goýmagy başaryandygyny, şonuň üçin özüniňem şoňa mynasypdygyny, şeýle hem özüniň hiç kime, hiç zada üns bermän, düşünmän gezip ýören gümbaş bir zat däl-de, pähim-paýhasynyň bardygyny, ýagşa hormat goýmagy başaryandygyny, agy-garany saýgaryp bilýändigini, eger başy çyksa, köp zatlara akyl ýetirýändigini, mahlasý özüniň kim ekenligini görkezýär.

Käbir adamlaryň «Men nä özgelerine hasabat bermäge borçlumy? Adamlara salam hem berjek däl» diýmegi mümkin. Köpçülik: beýle etmegi asla-da halanok. Olar ýalylary ýaşulylar, deň-duşlary, umuman, jemgyýet berk ýazgarýar. Bu ýerde köpbilmişlige, gaçalak etmäge, aldaw salmaga ýol ýok. Adamlaryň arasynda gezip ýörkäň, olardan özüni gizläp bolmaýar. Ine, şonuň üçin hem Alyşir Nowaýy şeýle setirler bilen döwürdeşlerine hem geljek nesillere ýüzlenipdir:

Adam erseň diýmegil adamy,
Any kim ýok halk gamydan gamy.

Bu dana sözleri halk has-da sadalaşdyryp beýan edipdir. Nakyllaryň birinde «Dag daga duşmaz, adam adama duşar» diýilýär. Megerem bu gaty gadymy döwürde aýdylan söz bolsa gerek.

Eger şeýle bolsa, onda hiç wagt, hiç ýerde salama sowuk-sala, biperwaý, başdansowma garamaly däl, ondan gaça durmaly däl, ony äsgermezlik edip, ýatdan çykarmaly däl. Oňa mukaddes zat hökmünde, adamzat ýaşaýşy üçin bahasyny hiç bir zat bilen kesgitläp bolmaýan egsilmez ruhy hazyna hökmünde garamaly.

Emma nebsimiz agyrsa-da, käbir ata-eneler muny unudýarlar. Öz çagalaryna ýaşlykdan salam bermegi, özgelere, ylaýta-da ýaşululara hormat goýmagy, olara hyzmat etmegi, olary sylamagy öwretmeýärler. Obalarda, şäherlerde ýaşlaryň gary hem orta ýaşly adamlara salam bermän, deňinden geçip gidýän wagtlary köp duş gelýär. Bu örän utanç ýagdaý. Adam maddy taýdan pesräk ýaşap biler. Bu geň görülmeýär. Ol bir gün baýam bolup biler. Ýöne ol ruhy taýdan garyp, göydük bolanda, oňa etjek alajyň ýok. Şonuň üçin hemmeleriň ýaşlykdan oňat edep-terbiýe almagy gerek. Adamy ulalandan soň täzedan terbiýelemek kyn düşýär. Bu barada halk nakylynda şeýle aýdylýar: «Baý bolupdyr diýilse, ynan. Garyp bolupdyr diýilse, ynan. Ýöne adamyň häsiýeti üýtgäpdir diýilse, ynanma».

Käbir ýaramaz adamlar salam berende, salam alanda ýaranjaňlygy, ýaýaplamagy ýa-da gol ýapjak bolmaklygy hem şonuň ýanyndan goýmaýarlar. Olar salam mahalam bähbit araýarlar, kimdir birine ýaranjak bolýarlar. Olar özünden ökdeleriň, ulularyň önünde ýaýaplap salam berenden soň, onuň özüniň, öý-çerisiniň saglygyny sorap, gutarar ýerde sözüni gutarmaýar. Özünden pesdir öýden adamlaryny bolsa görmezlik edip, olaryň salamyny-da ugurly-ugursyz alýarlar. Käte bolsa

olaryň salam alyp ýa almanynam bilip bolmaýar. Şeýle meýil-leriň salama goşulmagy, salam mahaly bähbit aralmagy ynsan mertebesine uly zeper ýetirýär.

Salamlaşmak hem özboluşly bir uly sungat. Onuň üçin haý-sydyr bir adamynyň «Salawmaleýkim!» diýip beýleki biriniň hem «Waleýkimessalam!» diýeni ýeterlik däl. Şonuň bilen ähli zat gutaraýanok. Ondan başga-da berjaý edilmeli düzgünler, kada-kanunlar bar. Şolary bilmedik wagtyň oňaýsyz ýagdaýa düşäýmegiň, bir ýerde bolmasa, başga bir ýerde ýüzüň gyza-raýmagy mümkin. Dogry, biziň günlerimizde salam bermek, salam almak, örän sada görnüşde ýerine ýetirilýär. Bu ugur-da öňden gelýän däp-dessurlaryň köpüsi, berjaý edilip hem duranok. Ýöne her halda olary bilip goýsaň gowy.

Her kim märekä baranda aňsat usulda salamlaşmak islese, oturanlaryň ählisine birden «Salawmaleýkim!» diýip, ýüzlenip oňaýýar. Ýöne bar ýerde adamlar diňe onuň bilen kanagatlanyp oturybermeýärler. Ýaşuylaryň biri täze geleniň adyny tutup:

– Hany, adamlar bilen görüşibem çyk! – diýýär.

Şonda nähili tertipde elleşmegini, nireden başlap, nirede gutarmalydygyny, soňundan näme etmelidigini bilmeýänler, ylaýta-da öň köpçülik bilen görşüp görmedik ýaş-eleňler ýaý-danyp durýarlar. Şeýle ýagdaýda oturanlardan biri märekäniň bir çetinden sagdan çepe görşüp başlabermelidigini öwredýär. Ýöne bu hem hemmesi däl. Ony bir kössüz ýerine ýetirjek bolsaň, onda ilki oturanlaryň arasyndaky iň hormatlanýan ýa-da ýaşy iň uly adam bilen görşüp, şondan hem çepe tarap elleşip başlamaly. Hemmeler bilen salamlaşyp, ýene ilki görşen adamyňa ýeteniňden soň, bir gyra çekilip, ayak üstünde dik durmaly. Oturanlardan kimdir biri saglyk-amanlyk soraşyber ýa-da pylan ýere geçip oturaý diýmese, saglyk-amanlyk hem soraşmaly däl, bir ýere baryp oturybermeli hem däl. Bir pursat garaşmaly. Şonda märekäniň iň ýaşuysy ýaňky gelene ýüzlenip, «Saglykmy-gurgunlykmy?» diýip, hal-ahwal soraşyp

başlaýar. Täze gelen hem jogap berýär hem-de öz nobatynda oturanlaryň hal-ýagdaýlaryny soraşdyrýar.

Uly märeke bilen salamlaşanyňda, hökman iki eliň bilen görüşmeli. Ýeke el bilen görüşmek gelsiksiz hasaplanýar.

Başga bir oba gezmäge gidilende, bir öýden başga öýe barlanda, bilip goýaýmaly kada-kanunlar, salamlaşmanyň düzgün-tertipleri bolýar. Bir ýere barlanda öýe sag aýagyň bilen girip, çep aýagyň bilen çykmary. Öýde oturanlaryň uly ýa-da kiçidigine garamazdan, baran adam ilki salam bermeli. Eger öýde hiç kim ýok bolsa, şonda-da boş öýe salam bermeli.

Gelen myhman geçip, jaýdar oturandan soň, onuň bilen saglyk-amanlyk soraşylýar. Iki tarapyň hem uludan kiçä ähli adamlary ýatlanyp, olaryň hem hal-ýagdaýlary bilinýär. Ondan soňra iberilen salamlar gowşurylyp, sargytlar aýdylýar. Kimde-kim ýadyndan çykaryp, iberilen salamy gowşurmasa, onda ol bergili bolup galýar.

Gezmäge baran gaýdanda-da salam alyp gaýdýar. Görşümüz ýaly, bu ýerde myhmanyň diňe özüniň salamlaşany ýeterlik däl, eýsem şol bir wagtyň özünde iki tarapdan birnäçe adamlary gaýybana salamlaşdyrmak hem onuň paýyna düşýär. Şeýdibem, adamlar wagtly-wagtynda duşuşyp bilmedik mahallarynda-da, bir-birlerinden habar tutup, saglyklaryny, umumy ýagdaýlaryny sorap-idäp bilip durupdyrlar.

Ýaşulularyň salamlaşýşlary birneme uzaga çekýär hem-de gyzykly bolýar. Olar biri-birlerine salam berip, eldeşip görüşenlerinden soň, iki tarap hem birbada hal-ýagdaý soraşybermeden saklanýarlar. Şonda olaryň biri:

– Sakgaldaş, sizdendir. Aýdyberiň! Soraşyň! – diýip, söz açýar. Eger ol özüniň ýaşynyň uludygyna gözi ýetse, onda soraşmaga başlaýar. Eger olaryň ýaşy deňeçerräk bolsa, onda beýleki hem:

– Hetdimiz ýokdur, nobat sizdendir! – diýýär.

Şular ýaly ýagdaý ýüze çykanda, ýaşulular hal-ahwal soraşmazdan önürti ýaş hasaplaşmaga durýarlar:

– Çakym-çak bolsa, sakgaldaş, siz menden birki sanaç uny artygrak iýen bolmaly. Ýylyňyz näme?

– Ýylky.

– Meniň ýylym bolsa takyk. Gördüňizmi? Siz menden iki ýaş uly ekeniniz.

Şeýlelikde, kim uly bolsa, şol ilkinji bolup, hal-ahwal soraşmaga başlaýar.

Ýaşulular öňden bir-birini tanamaýan bolsalar, olar gysga-ýyk saglyk-amanlyk soraşanlaryndan soň tanyşmaga durýarlar.

– Ýaşuly, men sizi tanamadym-la! Siz kimlerden bolarsyňyz? Adyňyza kim diýerler?

– Irki döwürde, biziň toparymyza öýçüler diýer ekeni. Kiçiräk obamyz bardy. Biziňkileriň köpüsi ak öý ýasar ekeni. Meniň kakama-da Annaesen ussa diýer ekenler. Ussaçylykda onuň öňüne adam geçmez eken. Bu etrapda ony tanamaýan ýokdur. Meniň adyma-da Nepes diýýärler. Siz kim bolarsyňyz?

– Men çelteklerden...

Şondan soňra olar häzir nirede oturýandyklaryny, näme kesbi-kär bilen meşgullanýandyklaryny, näçe ogul-gyzynyň, agtyk-çowlugynyň bardygyny, mahlasy, aňyrsyny-bärsini bilip, kössüni goýman tanyşýarlar. Hatda olar goňşy obalaryndaky tanyş-bilişlerini-de biri-birlerinden sorag-ideg edýärler.

Ýaşulularyň gepi-sözi alyssa, gyssagly bir işleri hem bolmasa, salamyň, tanyşlygyň soňy uzakdan-uzak gürrüňçilige ýazýar.

Türkmen ýaşulularynyň öz deň-duşlary bilen salamlaşanlarynda ýaş hasaplaşyp, kimiň uly, kimiň kiçidigini anyklamalary ýöne ýere däl. Olar ula hormat goýmak bilen, bar ýerde nobat ulynyňky bolmaly diýen pikirden ugur alýarlar. Olar özlerinden kiçiler, gelin-gyzlar, hatda çagalar bilen salamlaşanlarynda-da şol ýörelgä eýerýärler. Ýogsam Gündogarda kiçiniň ula salam bermegi gaty irki döwürlerden bäri üýtgeşsiz kada-kanun hökmünde dowam edip gelýär. Her halda olar özlerinden kiçilere, gelin-gyzlara ilki salam bermek endiklerin-

den el çekmeýarlar. Olar ilki salam bermäge diýseň höwesek bolýarlar. Ýöne şol bir wagtyň özünde olar kiçi ulyny sylamaly diýen borjy hem ýaşlaryň boýnundan aýryp taşlamaýarlar.

Ýaşulular özlerinden kiçilere duşanlarynda, olar salam bermäge ýetişmänkäler, «Saglykmy, oglum! Gurgunlykmy!» diýip, ilki dillenyärler. Gelin-gyzlara hem «Saglykmy, gelin!», «Sag-gurgunmysyň, keýgim!» diýip, ilki ýüzlenýärler. Şonuň bilen olar adama hormat goýmagyň, onuň mertebesini ýokary götermegiň görelde alarlyk nusgasyny görkezýärler. Netijede, türkmen ýaşululary hemişe görüm-göreläniň, edep-terbiýäniň kerwenbaşysy bolup gezýärler.

Umumylykda alanyňda, kimiň ilki salam bermelidigi adamyň ýaşaýna bagly bolman, ol her kimiň hoşniýetliligine, yn-sanperwerligine, sypaýylygyna, medeniýetliligine bagly bolýar. Muňa isledikçe mysal getirmek mümkin. Halk arasynda adygan, hemmeler tarapyndan tanalýan artistleriň, ýazyjy-şahyrlaryň we beýleki belli-belli adamlaryň tanamaýan-bilmeýän adamlaryna-da ilki salam berýän halatlary ýygy-ýygdydan duş gelýär. W. I. Lenin hem Kremliň sagatçysyna mydama ilki salam berer ekeni.

Edil ýaşulularyň ýaşkiçilere öňürti salam berişleri ýaly, ulagly hem pyýada ilki salam bermeli:

– Gel, bir zady aňaly,
Gel bir zady duýaly,
Artyk zat däl bu asla...
Ýola çyksaň düýeli –
Sen başyňy egmeli
Ilki salam bermeli
Öňüňden çykan atla!
– Ata münüp hamana
Gitsem näme bir ýana?

– Onda baýyň egmeli,
Ilki salam bermeli,
Sen eşekli gelýäne!
– Eger men eşek münüp,
Çykaýsam ýakyn-ýada?
– Onda baýyň egmeli,
Ilki salam bermeli
Ýolda duşjak pyýada!
– A pyýada?
Pyýada
Nätmelikä dunýäde,
Tumşugyn göge tutup,
Gezmelimi ol ýa-da?
– Pyýada her ädimde
Güne salam bermeli!
Ýere salam bermeli!
Güle salam bermeli!
Ýele salam bermeli!
Bermeli ol salamy
Garynja,
kebelege,
Guşa,
suwa,
tohuma!
Ýerunja,
kömelege
Şu zatlaryň manysy
Bilseň uludyr, uly...

A. Agabaýew

Gelin-gyzlar bilen salamlaşanlarynda erkek adamlaryň: örän ünsli hem eserden bolmaklary gerek. Olar ýakyndan tanaýan hem öňden öwrenişen adamlary bolmasa «Salamälik, ýaşuly!» ýa-da «Salamälik pylan aga, pylan kaka!» diýip, söz

bilen ýüzlenýärler. Olar köplenç baş atyp, çep ellerini döşüne goýup, çalaja egilip, yşwa bilen salam berýärler. Şeýle pursatda erkek adamlar «Saglyk-gurgunlykmy!» diýip geçiberýärler. Gelin-gyzlar ýöräp barýarkalar säginseleler ýa-da edip oturan işlerini az salymlyk goýsalar, şol hem olaryň salam berdigi bolmaly. Bu hem jogapsyz galmasa gowy. Käbir adamlar şoňa düşünmän, salam alman geçip gidiberýärler.

Hatda söz bilen salam bermeseler-de, hiç hili yşarat etmeseler-de, erkek adamlar dil ýarman gelin-gyzlaryň deňinden geçip gidibermeli däl. Umumy äheňde olara «Saglykmy, gurgunlykmy?» diýmeli.

Ýaşlar, orta ýaşan adamlar garry aýallara duşanlarynda, salam berenlerinden soň, görüşmek üçin keseräk durup, sag elini öňe uzadýarlar. Garry aýallar bolsa ellerini köýneginiň ýeňiniň içine salyp ýa-da başyndaky ýaglygynyň uçlaryny iki eliniň üstünde goýup, şonuň bilen erkek adamynyň eliniň daşyndan tutýarlar. Şonda ten-tene degmeli däl.

Aýallar öz biri-birileri bilen salamlaşanlarynda uly-kiçiniň iki egnine elleri bilen kakýar. Gaty garran aýallaryň bolsa ýa-nyna baryp, gelinler, ýaşlar eginlerini tutýarlar. Ol hem oturan ýerinde olaryň egnine kakýar. Munuň tersine duruşan ýa-da orta ýaşan aýallar öýde täze gelen gelin ýa-da ýaş-gelin-gyzlar üýşüp oturan bolsalar, olaryň ýanlaryna aýlanyp, elleri bilen eginlerine kakyp gaýdýar.

Wagtyň geçmegi bilen, halk arasynda ýöräp gelýän dăp-dessurlaryň birnäçesi ýitip, görnüşini üýtgedip, birnäçesi bolsa täzededen döreýär. Şolaryň birem gelin salamydyr.

Ýaşlar durmuş toýlaryny tutup, öýli-işikli bolýarlar. Toýa ýygnyňşanlar täze gelen gelni gaýyn enesiniň, gaýyn atasynyň huzuryna salama eltýärler. Ýigidem onuň ýanynda bolýar. Bu dabara ýaşlaryň dogan-garyndaşlary, tanyş-bilişleri, goňşy-golamlary, şeýle hem beýleki oba adamlary gatnaşýarlar.

Ýaşlaryň ata-eneleriň ýanyna salama barýan pursaty örän şowhun-şagalaňly geçýär. Adygan aýdyjylar gelniň adyndan

salam görnüşinde düzülen goşgy setirleri bilen gaýyn enedir gaýyn ata ýüzlenýärler. Goşgy bentlerinde gelniň hem ýigidiň ata-eneleriň öňündäki, şeýle hem maşgala bolanlaryndan soňky borçlary aýdylýar. Her bendiň ahyryndaky gaýyn enä, gaýyn ata ýüzlenilip aýdylýan «Salam!» diýen sözi ýaş çatynjalar töwregini gurşap duran märeke bilen birlikde yzly-yzyna birnäçe gezek gaýtlaýarlar.

Gelin salamy respublikamyzyň käbir künjeklerinde setanda-seýranda duş gelýän bolaýmasa indi ol ýitip gidip barýar. Elbetde, ähli zat ösýär, özgerýär, üýtgeýär. Hiç bir zat hemişe bir duran ýerinde durmaýar. Öňki bir zadyň ýerine täzesi döreýär. Ine, indi birnäçe ýyllardan bäri ýaş çatynjalaryň baky oduň öňünde, uly ýadygärlikleriň garşysynda sežde etmekleri ýörgünli bolup başlady. Megerem, bu öňki gelin salamynyň täze beýany bolsa gerek.

Göwün eden wagty bir adamyň ýanyna beýleki bir adamyň salama barmagy türkmen halkynyň arasynda adaty endige öwürülip gidipdir. Elbetde, bu ysnyşma ilki her maşgalanyň öz içinde başlanýar. Bu barada «Ertir tur-da, ataňy gör, ataňdan soň atyňy gör» diýen nakyl hem bar.

Gönüden-göni bir işi çykmasa-da, ata-babalarymyz uzak aralykdan-da wagtly-wagtynda biri-biriniňkä salama baryp durupdyrlar. Aýry-aýry has hormatlanýan, has sylanýan adamlaryň öýüne bolsa il-halk has-da köp ýygnanypdyr. Şular ýaly saglyklaryny, hal-ýagdaýlaryny bilip durmaklary adamlaryň özara gatnaşyk saklamaklary, ýakyndan alada etmekleri, gör, nähili gowy zat. Diňe bu hem däl. Hatda bir öýe myhman gelende, şonuň ýanynda-da salama barýarlar. Oba adamlary myhman bilen tanyşlyk açyp, nobata durup, ony öýme-öý diýen ýaly myhmançylyga çagyýarlar.

Adamlar hat üsti bilen, telegraf, telefon arkaly hem salamalaşýarlar. Hat uzak aralyklary ýakyn edýär. Ol adamlaryň özara gatnaşyklarynda derwaýys hyzmaty ýerine ýetirýär. Şol bir wagtyň özünde hem ol aragatnaşyk etmek üçin iň amatly hem

ygtybarly serişde.

Salam hatyň taryhy örän irki döwürlerden başlanýar. Adamlar gaty gadymy wagtlarda hem agaçdyr daşlara bellikler etmek, suratlar çekmek, ýüpleri her hili daňşdyrmak, olara dürli düwünler salmak, derileriň içine, agaçlaryň uly-uly ýap-raklarynyň arasyna her hili zatlar salyp, düwünçekler düwmek arkaly we beýleki her hili serişdeler bilen biri-birine habar ýe-tirip, şolaryň üsti bilen aragatnaşyk edip, näme aýtjak bolýan-dyklaryna düşünişdirler. Uzak ýerlere habar ýollap, ol taýdan hem habar alypdyrlar.

Görşümüz ýaly, elipbiýler ýüze çykmazdan ozal hem köp wagtlap adamlar dürli usullar bilen beýan edilen özboluşly hatlary «ýazyşyp» durupdyrlar. Hatda käte iki tarap üçin öňden belli hem düşnukli bolan bir nyşanyň gelip gowuşmagy-da salam hat ornuna kabul edilipdir.

Belki, türkmen aýallarynyň oba gidenlerinde äkidýän dü-wünçekleri hem gadymy döwrüň şol salam hatlaryndan sakla-nyp galan ýadygärlikdir. Aslynda düwünçege ýöne bir iýmek üçin eltiläýen süýji-köke diýip düşünmeli däl. Ilki başda onuň hem aňladýan manysy, ýerine ýetirýän hyzmaty bolupdyr. Ýö-ne wagtyň geçmegi, edilýän gatnaşyklaryň üýtgemegi bilen, onuň asyl manysy ýitip gidipdir. Käbir ýaşulularyň aýtmaklary-na görä, häzir hem düwünçekler arkaly gepleşip, olaryň diline düşüňän, ýagny okap bilýän adamlar barmyş. Bu respubli-kamyzyň belli-belli ýerlerinde gudaçylyga barlanda ulanylýar diýilýär. Ata-babadan gelýän dessura görä, eltilen düwünçek el degirilmän – açylman yzyna gaýtarylsa, onda barlan ýeriň garyndaşlyk açmak – guda bolmak islemeýändigini aňladýar. Şol düwünçekleriň daňylyşynda hem many bolaýmaly.

Salam hatlar beýleki birnäçe resmi häsiýetde ýazylýan hat-lardan tapawutly bolýar. Olar arkaly adamlar, esasan, bir-birle-riniň saglyklaryny, hal-ahwallaryny, gün-güzeran ýagdaýlary-ny, iş-aladalarynyň gidişini, durmuşlarynda nähili täzelikleriň ýüze çykandygyny, geljekde nämeler etmegi göz önünde tut-

ýandyklaryny bilip durýarlar hem-de pikir alyşýarlar. Hat üsti bilen döwlet ähmiýetli işler, ylmyň, medeniýetiň, çeper döredijiligiň we beýleki ugurlaryň derwaýys meseleleri-de ara alnyp maslahatlaşylýar.

Türkmençe ýazylýan salam hatlar adatça şeýle başlanýar:

Salam haty.

Kim men, goşun gullugynda bolup, Watan önündäki borjuna ýerine ýetirip ýören öz ogluňyz Döwletow Amanyň tarapyndan güneşli Türkmenistanda ýaşap hem işläp ýören ejeme, kakama, agama, gelnejeme, daýyňa, daýzama (olaryň atlarynyň ýazylýan wagtlary hem bolýar) we beýleki bizi soranlara uzak ýoldan, ýakyn ýürekden gyzyldan gymmatly ýüz-müňlerçe mähirli salam bolsun. Salamdan sözüň budur ki...

Beýik Watançylyk urşy ýyllarynda esgerler öz dogduk obalaryndan, şäherlerinden ýüz-müňlerçe salam hatlaryny aldylar, olara jogap gaýtardylar. Şolaryň hiç birinem tolgunman okamak mümkin däl. Olaryň käbiri bilen tanyşanyňda bolsa gözüne ýaş aýlanyňy duýman galýarsyň. Şol hatlarda köplenç gazaply söweş epizodlary janlanýar. Ýüz-müňlerçe esgerleriň gaýduwsyz göreşi, görkezen gahrymançylygy bolşy-bolşy ýaly beýan edilýär. Obalaryň, şäherleriň şol döwürdäki keşbi, adamlaryň tylda alyp baran iş-aladalary, hal-ýagdaýlary suratlandyrylýar. Urşuň başyndamy ýa ahyrynda ýazylandygyna garamazdan, hatlaryň ählisinde uly ýeňşe sabyrsyzlyk bilen garaşylýandygy, onuň hökman boljakdygy, şondan soň parahatçylykly günleriň geljekdigi örän uly ynam bilen beýan edilýär. Uruşda uly pidalar çekilip, tylda açlyk-horluk, keselçilik zerarly sansyz gyrgynçylyk dowam edip duran wagty hem adamlar ruhdan düşmän, hat üsti bilen bir-birlerine parahatçylyk, baş saglygyny, bagtly durmuş arzuw etdiler. Şol arzuw-umytlar hem Beýik ýeňşiň gazanylmagyna uly hemaýat berdi.

Adamzat durmuşy ýaly, salam hatlaryň mazmuny-da baý hem köp taraply bolýar. Olaryň bary-da biziň özara gatnaşyklarymyza, birek-birek bilen pikir alyşmagymyza, düşünişmegimize, raýdaşlyk saklamagymyza hyzmat edýär.

Häzirki döwürde dünýä halklarynyň köpüsi, esasan, söz arkaly salamlaşýarlar. Şol bir wagtyň özünde onuň ýany bilen käbir hereketler hem dowam edip gelýär. Dogry, pionerler, harby hem deňiz flotunyň gullugyndaky adamlar salamlaşanlarynda has-da köp hereket edýärler. Sebäbi olardan ustawdaky düzgünleri ýoýman ýerine ýetirmek talap edilýär.

Hawa, her gun ýüz münlerçe, millionlarça adam öz garyndaşy, dost-ýary, tanyş-bilşi, işdeş ýoldaşy, hatda tanamaýany bilen-de salamlaşýar. Kiçi özünden uly adama duşanda, «Salammaleýkim! – Size rahatlyk!» diýip ýüzlenýär. Ol hem oňa «Waleýkimessalam! – Size-de rahatlyk!» diýip jogap berýär.

SÖZSOŇY

Gadyrly okyjy!

Siz bilen salam barada söhbet etdik. Onuň taryhyna ser saldyk. Köp kitaplaryň gatларыndan alnan maglumatlar esasynda dünýä halkларыnyň birnäçesiniň salamlaşýşlary, şonda berjaý edilen kada-kanunlar, salam wagtynda ýüze çykan käbir wakalar bilen gysgaça tanyşdyk.

Geçmişde türkmen halky hem bu mukaddes dessura uly sarpa goýupdyr. Hal-ahwal soraşmagyň gowy kada-kanunларыny döredipdir. Olar wagtyň geçmegi bilen, ösüp, özgerip durupdyr. Biri beýlekisiniň ornuny çalşypdyr.

Bular barada köpräk döwnemegi makul bildik. Sebäbi bi ziň öz ata-babalarymyzyň kimler bolandygyny, olaryň haýsy däp-dessurlary ýöredendiklerini, nesil terbiýelemekde nähili uly tagallalar edendiklerini geregiçe bilmegimiz gerek. Olary hormatlamagymyz, olara sarpa goýmagymyz gerek.

Türkmenlerde salamlaşmagyň dürli görnüşleriniň ulanylmagy onuň taryhynyň örän gadymydygyny, halkymyzyň dünýä halkларыnyň köpüsi bilen hoşniýetli gatnaşykda bolandygyny, parahatlyk barada tagalla baryny edip gelendigini, adamkärçilige uly sarpa goýandygyny görkezýär. Olar hemişe pähim-paýhasa gulak asypdyrlar.

Elbetde, halk arasynda salamlaşmaga dahylly başga-da bi ziň bilmeyän zatларыmyzyň bar bolmagy mümkin. Belki-de salam barada täze gymmatly maglumatlary, gyzykly gürrüňleri, täsin rowaýatlary bilýän adamlar bardyr. Olar seslenerler diýip umyt edýärin.

Häzirlilikçe hoş sag boluň! Saglykda görüşeliň! Hemmäňiziň

asuda durmuşda bagry bitin, başy dik gezip ýörmegiňizi arzuw edýärim.

Mertebäňiz belent bolsun!

«Enedilim.com» sahypasynyň kitaphanasy.

Bu kitapdaky maglumat "bolşy ýaly" esaslarda, kepilliksiz getirilýär. Bu iş taýýarlananda ähli seresaplyk çäreleri görülen hem bolsa, ne awtor(lar), ne «Enedilim.com» sahypasy bu işdäki informasiýa sebäpli çekilen göni ýa gytaklaýyn ýitgi ýa zeled üçin hiç bir adamyň ýa guramanyň önünde jogapkärçilik çekmeýär.